

Занько О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ В РОМАНІСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовані стилістичні особливості монологічного мовлення в романі І. Франка «Для домашнього огнища», а саме: досліджено вживання невластиво-прямої мови як особливого стилістичного прийому в творах автора; розглянуто синтаксичні одиниці як засіб стилістичної виразності в романі «Для домашнього огнища» І. Франка; висвітлена суть внутрішнього реплікування у структурі монологічного мовлення роману; з'ясовано функціонування експресивних засобів в контексті роману «Для домашнього огнища».

З'ясовано, що стилістична виразність невластиво-прямого мовлення у цьому романі свідчать про те, що письменник, передаючи психологічну роздвоєність, «хитання» думок персонажа, замисленість, невизначеність використовує наступні лексико-синтаксичні одиниці як засіб експресивної зображальності: знаки оклику, риторичні питання і звертання, порівняння, анафору, три крапки, вигуки-повтори, звуконаслідувальні слова, нелогічну синтаксичну побудову тексту. Це надає динамічності композиційно-мовленнєвій формі, сприяє причинно-наслідковому поясненню дій і вчинків героїв, роз'яснює їхню справжню суть.

Виявлено, що лексико-стилістичними особливостями монологічного мовлення у романі «Для домашнього огнища» виступають екзистенційно насичені ключові слова-символи (кров, пустеля, обірване щастя, берег), що у сукупності створюють філософсько-візійний образ невтішного беззмістовного (безкінечного) майбутнього та виражають внутрішню спустошеність Антона Ангаровича. Вони виконують рефлексивно-пізнавальну функцію, покликани викликати в рецепції читача співчутливі інтенції до персонажа.

У кримінальних романах І. Франка досліджено стилістично виражені внутрішні реплікування. Вони короткі, часто перериваються авторським мовленням, виражають широкий діапазон оцінок: містять коментар, передають зміну поглядів, висловлюють припущення, миттєве осяяння персонажа у реальній мовленнєвій ситуації.

Ключові слова: кримінальні романи, Іван Франко, лексичні засоби, стилістичні особливості, внутрішній монолог.

Постановка проблеми. В епічному просторі І. Франка особливе місце посідають форми монологічного мовлення. Письменник як майстер «кримінального чтива» (Іван Лучук) у романах «Основи суспільності» та «Для домашнього огнища» вдався до відтворення рефлексії душі, внутрішньої діалектики персонажів, задіяних і не задіяних у злочині. Внутрішній монолог відбиває властивості внутрішнього мовлення дійової особи, в результаті чого відкривається його справжній характер, реальні, правдиві думки й переживання, адже наодинці з собою персонаж роздумує, пригадує, мріє, аналізує, споглядає світ – він сам собі не зрадить, не вигідає неймовірно, лише може ненавмисне помилитися, обманути себе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Монолог як форма репрезентації духовного світу автора чи героя в літературознавстві реалізувався в дослідженнях О. Потєбні, М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Л. Віготського, П. Блонського, О. Леон-

тьєва, Ф.К. Штанцеля, Т. Фішер, В. Фащенко, К. Кусько, М. Легкого, В. Кухаренка, М. Дем'янюк, З. Лецишин. Так, на початку ХХІ століття дослідниця З. Лецишин у своїй кандидатській дисертації спробувала системно переосмислити терміни «внутрішній монолог» і «внутрішнє мовлення», розмежувати поняття «потік свідомості», «невластиво-пряме мовлення». Залучивши здобутки психологічних та філологічних досліджень, сучасна дослідниця слушно зауважила, що в «художньому тексті внутрішній монолог є лише одним із способів передачі внутрішнього мовлення – формою неопосередкованої репрезентації, що є однією з його визначальних ознак. Водночас рівноправним і надзвичайно популярним у художній літературі способом передачі внутрішнього мовлення є опосередкована форма, заснована на використанні засобів непрямой мови» [1, с. 14].

Як бачимо, теоретичне осмислення внутрішнього монологу як літературознавчої категорії

знайшло своє потрактування у працях дослідників, проте стилістичні особливості монологічного мовлення в романістиці Івана Франка, написаних упродовж 90 років ХІХ століття, системно і цілісно опрацьовано не було. Відомі принагідні спостереження сучасних франкознавців Алли Швець над поетикою характеротворення персонажів-злочинців, проблемою катарсису в їх психології; Тетяни Горанської над використанням невластивої прямої мови в романі «Для домашнього огнища»; Ігоря Гунчика над експресивними фольклорними оказіоналізмами у творі «Основи суспільності»; Галини Левченко над мотивами двійництва в прозі І. Франка. Різні аспекти художнього світу кримінальних романів письменника в різний час вивчали І. Денисюк, Т.Гундорова, М. Ткачук, Т. Пастух, Н. Тодчук, К. Кутковець та інші науковці.

Незважаючи на поважний ряд студій, лексико-стилістичні особливості монологічного мовлення твору «Для домашнього огнища» не було окремим предметом наукових напрацювань. У тому полягає актуальність нашої розвідки.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити лексико-стилістичні особливості монологічного мовлення в романі І. Франка «Для домашнього огнища».

Для досягнення поставленої мети в роботі передбачено вирішення таких завдань:

- дослідити вживання невластивої прямої мови як особливого стилістичного прийому в творах автора;
- розглянути синтаксичні одиниці як засіб стилістичної виразності в романі «Для домашнього огнища» І. Франка;
- висвітлити суть внутрішнього реплікування (термін Ю. Сергєєвої) у структурі монологічного мовлення роману;
- з'ясувати функціонування експресивних засобів в контексті роману «Для домашнього огнища».

Виклад основного матеріалу. Вживання *невластивої прямої мови* – особливий стилістичний прийом, котрий не тільки увиразнює характер героїв, а створює ефект присутності читача та автора за обставин, в яких розгортається дія.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Т. Гром'яка невластиво-пряма мова визначається як своєрідний тип мови, проміжний між прямою і непрямою мовами. Невластиво-пряму мову зближує з прямою те, що в ній зберігаються лексичні й синтаксичні риси чужого висловлювання, манера мовлення і настроїв персонажа, але невластиво-пряма мова подається ніби від імені

автора, в мову якого влітається мова дійової особи». Отже, створюється двоплановість висловлювання: передається «внутрішнє мовлення» персонажа, його думки, настрої, але виступає за нього автор; об'єктивна оцінка подій поєднується з переломленням їх через призму сприйняття персонажу. З непрямою мовою невластиво-пряму мову зближує те, що в ній дієслова і займенники вживаються у формі третьої особи [2, с. 501].

За визначенням А. Й. Багмут, невластиво-пряма мова – це введена в авторський текст чужа мова, яка зберігає особливості живої мови персонажа... Нерідко становить значний за обсягом монолог (роздум), оповідь особи, про яку мовиться... [3, с. 373].

У романі «Для домашнього огнища» невластиво-пряма мова найбільш влучно застосована в описі почуттів, переймань, вагань, сумнівів Антося Ангаровича. Це відбувається за ключових обставин твору, наприклад, коли герой опиняється в атмосфері офіцерського казино чи коли «роздвоюється» його внутрішнє «я»: на люблячого чоловіка, що впевнений у добросердечності та порядності дружини та людини, котра поступово, через художні деталі (золотий годинник та реакцію Анелії на згадку про Редліха, розкішне помешкання квартири навзаєм значно біднішого, того, що Ангарович залишав тощо) реально усвідомлює, що відбулися певні дії, про які він ще не знає. Ось як герой спостерігає за іншими персонажами у товаристві військових: «Що ж, люди як люди. Сидять, ходять, розмовляють, – у всьому тому нема нічого незвичайного. Правда, сей та той гляне на нього косим оком. Ну, і чому ж тут дивуватися? Адже ж він незнайомий їм, сьогодні перший раз знайшовся в їх товаристві, то й придивляються йому...» [4]. Письменник відтворює атмосферу військового збориська начебто приятельського компанійського товариства. З мізансцени видно, що усі один одного докорінно знають: прямо чи опосередковано знайомі з сім'ями, родичами, друзями. Йде постійний обмін репліками; очевидно, що військові спілкуються також невербально: хтось глянув нечемно, інший, можливо, не подивився власне на капітана, проте у міміці, ході, інтонації герой відчув негативну емоцію – а от яку, Ангарович спочатку і не вираховував. Поступово вкорінюється образ військової юрби, котра, хоч і не говорить вербально, проте бере участь у спілкуванні – *кожен* із присутніх знає *щось* сказати Ангаровичу, і це *щось* має однаково-негативний сенс. Капітан подумки з ними контактує, проте в товаристві переважають недобрі погляди. У невластиво-прямої мові «звучить» суцільний

невимовний голос офіцерів. Тут поетика мовчання зайвий раз підкреслює: оточення чоловіка в курсі певного інфопривіду, проте ніяк не наважиться його озвучити або прокоментувати.

Суперечливі думки Антона Ангаровича висловлені у наступному *невласне-прямому мовленні*: «Чи мав би існувати якийсь зв'язок між тим оповіданням і Анеліними нервовими випадками? І який? Чи мала би на дні її душі скриватися справді якась історія з бароном? І яка? Але ні, се не може бути! Анеля так щиро, так спокійно, без ніякого замішання, з такою дитячою невинністю впевнювала його, що ні про яку історію нічого не знає... Ні, ні! Між оповіданням про Редліха і Анеліною хворобою нема ніякого зв'язку!» [4]. Мовний акт за змістом і формою одноплановий, бо належить лише персонажу. Він подумки аналізує вчинки дружини, прагне віднайти хоч невеликий логічний збіг між сказаним Анелією та реальним становищем, між її нервовими випадками, незбагненою хворобою і темною історією з бароном Редліхом. Ангарович сперечається і заперечує собі ж, фактично, йдеться про зіткнення раціонального й ірраціонального впевнення у свідомості людини: капітан любить Анелію, проте віднаходить не спростовані докази на користь певного наявного факту, котрий може скомпрометувати його родину. Породження і сприйняття мовлення відбувається за рахунок функціонування *ключових слів*, що передають найбільш істотну інформацію: історія з бароном, Анеліна хвороба, домашнє щастя, невимовлена тасмниця. Конфлікт ірраціонального та раціонального дедалі поглиблюється, Ангарович знаходить аргументи на користь правоти слів, сказаних Редліхом, і контраргументи на підтвердження кохання Анелії: «А вона мене любить! І дітей любить. Видно се з кожного її руху, кожного слова, з кожного листа. Любов і бездонне зіпсуття, чи ж можуть жити в парі? ... О, сліпий, сліпий, що я не достеріг сього всього відразу! За мене вона тривожилася, бажала мого щастя і супокою! Та чому ж мене не освідомила? Чому не сказала мені виразно, що й до чого воно йдеться? Чому? О, розумію, розумію!..» [4].

Стилістична виразність останніх внутрішніх монологів свідчать про те, що І. Франко, передаючи роздуми і висловлювання героя, використовує як засіб експресивної зображальності *синтаксичні одиниці*: знаки оклику, риторичні питання і звертання до себе, три крапки, загалом, нелогічну синтаксичну побудову тексту. Ці монологи зіткані, як мереживо, з подекуди спонтанних, синтаксичних вкраплень, що свідчать про роздвоєність, «хитання» думок персонажа, замисленість,

невизначеність. Задумливість автор передає, як правило, за допомогою трьох крапок, після яких зразу відбувається внутрішнє картання персонажа за підозрілість, зневіру, необачність. Повсякчас герой звертається до себе, інколи – занадто патетично, артистично, навіть театральнo, чому сприяють вигуки-повтори. Повтори свідчать про внутрішні переконання Антося самого себе, бо в його свідомості раз у раз перманентно виникають протилежні помисли. Ці ж лексико-синтаксичні одиниці характеризують Ангаровича як людину сумлінно, чесну, здатну зрозуміти міркування іншого. У проаналізованих монологів ми не спостерігаємо авторського коментарю щодо зображувальних подій. Позиції романіста не висловлено. В епізоді дуелі з Редліхом Ангарович постає як людина, не здатна до відплати, відвертої жорстокості: «Мірячи в голову, легше хибити, та трафний вистріл звичайно буває смертельний... А яких-то правил держалися його вороги, клеветники? Мірячи в груди легше трафити, та трудніше поцілити смертельно. Хіба валити трохи нижче, в сторону жолудка, і засудити противника на смерть по довгих, лютих муках?» [67]. Тут авторська позиція очевидна: «Ні, перед такою думкою жажнувся капітан. Убити Редліха відразу, на місці, – так! Се буде чесно, сього домагається його честь...» [4].

Кульмінаційний *невласне-прямий монолог* відбувається в душі Редліха, котрий мусить розказати товаришу правду про Анелію. З одного боку, «якийсь безмірний біль і жаль прошиб його душу», подумки герой на перепутті: «Чи вмити руки від усього? Чи відіслати капітана до інших?». Йому шкода Ангаровича, він здатний відчутти і зрозуміти біль друга: «Смертельний удар, нанесений рукою приятеля, чи ж не буде сто разів більше болючий?». З іншого: «чи ж товариші не будуть мати права вважати його трусом?» [4]. Стилістичними особливостями монологічного мовлення героя стають риторичні речення та анафора, які демонструють складність емоційно-психологічного вибору та психологічна діалогічність, тобто, здатність героя «роздвоювати» свій голос. Така структура монологу є типовою для кримінальних романів І. Франка. Як правило, подібне роздвоювання призводить до психологічного спустошення, емоційної виснаженості, втоми. Наприклад, розмова перед дуеллю, сам двобій відібрали у Редліха та Ангаровича чимало душевних сил і насаги. Значна кількість *експресивних засобів* указують на внутрішню порожнечу, сердечну скаменілість, байдужість: «Коли вийшов за браму стрільниці, видалося йому, що

з обсягу замешканого світу вийшов у якусь безбережну пустиню. Почував, що те, що було перед хвилиною, що лишилося за ним, се є минувшина, є щось таке, що кинуло безповоротно, обірвалося за ним, як міст, підмунений водою, по котрім він пройшов на якийсь новий незвісний берег. Не верне вже там, звідки вийшов, не побачить того, що лишив за собою... Різниця між добрим і злим затерлася в його душі, так як правого і лівого боку немає в безбережній безконечності» [4]. Безбережна пустеля; цінність, що назавжди втрачена; обірване щастя; невідомий прийдешній берег – екзистенційно відтворені спомини у вигляді діахронії минуле-сучасне, добро-зло виражають внутрішню спустошеність Ангаровича, у результаті чого стилістично утворюється суцільний філософсько-візійний образ невітшного безмістовного (безкінечного) майбутнього, без щирої Анелії і відданого друга. Цей образ, створений за допомогою епітетів, порівнянь, символів, бентежить і мучить героя, сигналізує про те, що капітанова душа, котра по-справжньому любила дружину, неначе відійшла у вічність, сповнившись безвиході, смутку, безкінечної журби.

Експресивні засоби в контексті роману «Для домашнього огнища» значно посилюються завдяки анафорі у структурі риторичних запитань. Це надає динамічності композиційно-мовленнєвій формі, сприяє причинно-наслідковому поясненню дій і вчинків головних героїв, роз'яснює їхню справжню суть. Вражений двома червоними потічками крові опісля дуелі з Редліхом, Ангарович повсякчас несвідомо повертається до причин і обставин цього двобою, вживаючи полісемантичний гетевський образ крові: «Кров — це зовсім особлива рідина» [4]. І. Франко репрезентує низку монологічних висловлювань, котрі так чи інакше трактують цей образ: «*Чи* до особливостей сього соку належить і те, що він може виполоскати, наприклад, чиюсь заплямлену честь? *Чи* добре ім'я моє і моєї жінки буде тепер безпечно супроти всяких злобних нападів, коли на ньому спочило те пурпурове колісце...? *Чи* наша родинна честь через пролив отих двох червоних струмочків зробиться наново чиста і ясна, як свіжовишліфуване металеве дзеркало...?» [4] (курсив наш – О. В.). Кров як спокута від наклепів, як єдинорятівний вихід, як цілюще зілля, – образ передає контрастну гаму почуттів і сподівань Ангаровича, спонукаючи до відвертого душевного потрясіння, що упродовж роздумів героя тільки поглиблюється. Риторичні питання, анафора, символіка крові у структурі внутрішнього монологу виконують

рефлексивно-пізнавальну функцію, покликани викликати в рецепції читача співчутливі інтенції до персонажа.

Одним із найбільш яскравих та експресивних стилістичних засобів монологічного мовлення Антона Ангаровича, на наш погляд, виступають численні розгорнуті порівняння, уведені в структуру складних речень. Герой зіставляє людське життя зі сном, правдиві висловлювання Редліха з надуманою брехнею, Анелію – з домом розпусти, ангелом або демоном. Усі порівняння, як правило, стосуються найчутливіших, найбільш хвилюючих душевних сподівань капітана, часто переростають у фобію, хворобливе розуміння навколишньої реальності. Спостерігаємо, що в більшості випадків порівняння асоціативно викликають в уяві Ангаровича страшні візії, нездорові альянзи, підводять його до майже патологічного душевного зриву, «нового страшного почуття» [4].

Звертаємо увагу на просте внутрішнє реплікування (термін Ю. Сергєєвої) у структурі монологічного мовлення. Стилістично виважена репліка у попередньому монолозі між двома реченнями «А!» – це семантично висловлене переконання Ангаровича собі ж, це його запевняння-здогадка щодо не корисливих, а щирих зізнань друга, інтонаційно маркований вираз, що сигналізує про зміну в розмислах героя. Він поєднує не взаємопов'язані до того думки: припущення капітана і переконливі докази Редліха, що в конкретний момент викликало у персонажа зміну поглядів. Загалом, внутрішні репліки мають фрагментарний характер. Вони короткі, часто перериваються авторським мовленням, виражають широкий діапазон оцінок: містять коментар, передають зміну поглядів, висловлюють припущення, миттєве осяяння персонажа у реальній мовленнєвій ситуації. У романі «Для домашнього огнища» їх не так багато, проте вони дуже промовисті. Десятий розділ роману повністю присвячений внутрішнім розмислам Антона Ангаровича після дуелі: герой констатує, усвідомлює, переосмислює, обдумує, виправдовує факт-концепт «я вбив чоловіка» [4]. Відбувається пряме цитування мови персонажа – складна форма односторонньої мовленнєвої комунікації капітана із самим собою. У структурі цих внутрішніх монологів виокремлюються внутрішні вкраплення – репліки, що стилістично емоційно і змістовно передають реакцію Ангаровича на встановлений факт: вбивство друга. Наприклад, після низки філософських рефлексій «капітан почув і в своїй груді якісь безмірно болючі уколи. «За се? – мало що не

зойкнув, силкуючися побороти те нове страшне почуття. – Невже за се? Ні, ні, ні! За те, що вчора мовив! За нечесну, нечувану клевету, котрої не хотів відкликати. А чому не хотів? Чи з вродженої злоби? Чи, може, не міг? Не міг? Чому ж би не міг? Ану, тому, що те, що мовив, була чистісінька правда. Боже!» [4]. По-перше, дієслово «зойкнув» характеризує збентеженість, неочікуваний зворот власної думки. По-друге, діалогічна форма і заперечення «ні, ні, ні» ще більше посилюють розгубленість, несподіване прозріння у свідомості героя, надають висловлюванню експресивності. Низка уривчастих риторичних запитань умотивовують попередньо висловлені догадки, а прикінцеве «Боже!» – наслідкова реакція, що підсумовує очевидний факт: безневинне вбивство. Як підтвердження того авторська оцінка «побаченого»: «се остатнє слово капітан скрикнув і захитався

на ногах» [4]. Тобто, стилістичною особливістю власне цього висловлення є комплексне поєднання діалогічної форми, уривчастості, синтаксично-морфологічних елементів, риторичних запитань, що в контексті взаємодії небадьного і невербального компонентів, мовленнєвої ситуації, сприяє глибшому прояву внутрішнього світу Антона Ангаровича.

Висновки. Отже, І. Франко вживає невластиву пряму мову як стилістичний прийом. Це дає авторові змогу передати зростаюче внутрішнє напруження героїв, розкрити сутність двоголосся, окреслити роль персонажа й автора в структурі монологічного мовлення. Окрім того, стилістичні особливості увиразнюються синтаксичними вкрапленнями, використанням трьох крапок, внутрішнім реплікуванням, розгорнутим порівняннями, анафорами, звуконаслідувальними словами або вигуками.

Список літератури:

1. Лещинський З. Внутрішній монолог як форма літературного викладу : автореф. дис. ... канд. філолог. наук : 10.01.06. Львів, 2009. 21 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / ред.-упоряд. Р. Гром'як. Київ : Відродження, 1997. 752 с.
3. Українська мова. Енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська Енциклопедія, 2000. 752 с.
4. Франко І. Для домашнього огнища. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3788>

Zanko O. V. LEXICAL AND STYLISTIC FEATURES OF MONOLOGOUS SPEECH IN THE NOVELISM OF IVAN FRANKO

Stylistic features of monologue speech in the novel of I. Franko "For a home fire" are analysed in the article. Namely: the use of unactually direct speech as the special stylistic device in works of author is investigated; syntactic units as means of stylistic expressiveness are considered in a novel "For the home fire" of I. Franko; the essence of internal replication in the structure of monologue speech of novel is lighted up; functioning of expressive facilities was found out in the context of novel "For a home fire".

It is found that the stylistic expressiveness of non-proprietary-direct speech in this novel suggests that the writer, conveying the psychological bifurcation, "shaking" of the character's thoughts, thought, uncertainty uses the following lexical-syntactic units as a means of expressive imagery: exclamation marks, rhetorical questions and addresses, comparisons, anaphor, three dots, exclamations. This gives dynamics to the compositional and speech form, contributes to the causal explanation of the conducts and actions of the heroes, explains their true essence. It was found that the lexical and stylistic features of monologue speech in the novel "For a home fire" are existentially saturated keywords-symbols (blood, desert, ragged happiness, shore), which together create a philosophical and visionary image of an meaningless (infinite) future and express the inner desolation of Anton Angarovich. They perform a reflective and cognitive function, designed to cause sympathetic intentions to the character in the reader's reception. In the crime novels of I. Franko stylistically balanced internal replicas are investigated. They are short, often interrupted by author's speech, express a wide range of assessments: contain a comment, convey a change of views, express assumptions, instant insight of the character in a real speech situation.

Key words: crime novels, Ivan Franko, lexical items, stylistic features, internal monologue.